François HaverSchmidt (1835-1894) was Hervormd predikant in Foudgum en Raard, foto archief Fries Letterkundig Museum en Documentatiecentrum.

François HaverSchmidt over het Friese landschap

Het is een goed land waarvan ik spreek

De naam François HaverSchmidt doet bij veel mensen een belletje rinkelen, maar bij het horen van zijn pseudoniem Piet Paaltjens zegt vrijwel iedereen direct 'o ja', want wie heeft op school geen gedichten uit 'Snikken en Grimlachjes' moeten lezen? Het is waarschijnlijk de bekendste dichtbundel uit de Nederlandse literatuur; talloze malen herdrukt en ook in andere talen vertaald. Weinig mensen weten dat HaverSchmidt daarnaast ook een vrij omvangrijk oeuvre aan proza heeft nagelaten, bestaande uit preken, verhalen, voordrachten, reisverslagen, enzovoort.HaverSchmidt was een geboren en getogen Fries die ook nog als predikant in Friesland heeft gewerkt en zijn hele leven een band met Friesland heeft behouden. Ook zijn alter ego Piet Paaltjens werd door hem nadrukkelijk als Fries afgeschilderd, en wel als bewoner van Schiermonnikoog. Op 19 januari van dit jaar was het honderd jaar geleden dat François HaverSchmidt op 59 jarige leeftijd in Schiedam zijn leven beëindigde. Daarom zijn er dit jaar verschillende herdenkingsactiviteiten georganiseerd in de plaatsen waar hij heeft gewoond en gewerkt: Leeuwarden, Leiden, Foudgum, Den Helder en Schiedam. In Foudgum, waar hij ruim drie jaar predikant was, werd bij het kerkje een kunstwerk onthuld. Het onderstaande artikel laat zien hoe belangrijk Friesland is geweest voor HaverSchmidt en zijn werk.

René van Slooten

François HaverSchmidt werd geboren op 19 januari 1835 in Leeuwarden, waar hij de lagere school en het gymnasium bezocht. Zijn vader, Nicolaas Theodorus HaverSchmidt (1801-1879), was een vooraanstaand inwoner van Leeuwarden, die een apotheek, een wijnkoperij en een rederij bezat, en daarnaast ook kerkvoogd was, lid van de gemeenteraad en directeur van de spaarbank. Via zijn moeder, Geeske Bekius, (1803-18978) was HaverSchmidt verwant aan belangrijke Friese patriciërfamilies, zoals Van Kleffens, Fockema en Van Slooten, die vooral in het noordoosten van Friesland veel invloed hadden.

Als kleine jongen logeerde François HaverSchmidt regelmatig in Damwoude bij zijn grootouders, de predikant François Bekius en diens echtgenote Gaatske van Slooten. Daar ontstond bij de kleine François de hartewens om ook predikant te worden, net als zijn grootvader; een wens die in vervulling ging toen hij in 1852 theologie ging studeren in Leiden.

Tijdens de studietijd ontstonden de eerste van de gedichten die later als 'Snikken en Grimlachjes' bekend zouden worden. Hij leidde een zeer actief studentenleven en was bestuurslid van diverse verenigingen en disputen, waaronder 'Frisia', de vereniging van Friese studenten in Leiden, die hij nieuw leven inblies.In 1858 studeerde HaverSchmidt af en in 1859 werd hij benoemd tot Ned. Hervormd predikant in Foudgum en Raard, twee kleine terpdorpjes, halverwege Dokkum en Holwerd. Deze tamelijk eenzame periode is voor de persoonlijke ontwikkeling van HaverSchmidt van groot belang geweest. Hij heeft hier een paar interessante autobiografische verhalen geschreven, terwijl een aanzienlijk deel van de gedichten in 'Snikken en Grimlachjes' waarschijnlijk ook in Foudgum zijn ontstaan. Wat schreef HaverSchmidt zoal over Friesland en zichzelf? Het is bij elkaar heel wat.

Landschap rond Foudgum

Op 23 januari 1861 hield hij een voordracht voor de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen in Holwerd. In deze autobiografische getinte tekst, beschreef hij hoe hij in Foudgum aankwam en daar een gesprek had met God over zijn roeping en toekomst.

'Daar was eens een jonge man - hoe hij heette en wat hij voor de kost deed, dat meldt mijn reisverhaal niet maar dit zegt het, dat hij een moeilijke tocht had afgelegd - en nu stond hij op de top van een zachtglooiende heuvel en liet in gedachten verzonken de blik weiden over het landschap dat vóór hem lag. Daar was niets buitengewoons aan dat tooneel, dat hem blijkbaar bekoorde. Geen krasse tegenstellingen van steile rotsen en diepe kloven, van donkere bossen en heldere meren zetten het schouwspel levendigheid bij. Geen blauwe bergen omsloten de gezichteinder met een lieflijke gordel; geen rivier, geen beekje zelfs kronkelde zich als een zilveren slang tussen bloemrijke velden aan de voet van de heuvel. Men moest een oog hebben in staat om het schone ook in het eenvoudige op te merken, zou men geboeid worden door zulk een natuurtafereel, zou men bij zijn aanblik de gedachte aan eentoonigheid en platheid niet in zich voelen oprijzen. Slechts hier en daar toch dook er een enkel dak of een enkele toren met zekere geestigheid uit wat lachend geboomte op. Voor het meerendeel stonden de huizen der bewoners zeer stevig maar ook zeer houterig op de open vlakte zonder veel meer gezelschap dan van enige wilgen en populieren, die een gezicht zetten alsof ze schildwachten waren op post. Ook de rechte sloten die het veld overal in regelmatige stukken sneden, en de stijve wegen met de ernstige hekken der landen die daar op uit kwamen, zagen er wel zeer nuttig maar tegelijk ook zeer vervelend uit. Zelfs de gedurige afwisseling van bouw- en weiland was maar half in staat om het slaperige van dit toneel te verdrijven - vooral nu de sikkel van den maaier haar werk reeds voltooid en de stoppels de plaats aanwezen waar nog onlangs het graan gegolfd had.

Het oor van de wandelaar mocht hier evenmin het genot smaken van die zoete muziek die over het landschap zweeft als het veelstemmig koorgezang der thuiskeerende veldelingen zich mengelt met de wegstervende tonen van de avondklok in de verte, of als van de hoogten de weemoedige herdershoorn tusschen het geklingel der kudden vernomen wordt. Een eenzaam vogeltje kweelde alleen in het riet van den slootswal, maar zweeg ook weer verschrikt als een logge koe slorpend en snuivend haar dorst kwam lessen dicht bij zijn nestje.

En toch - er was genoeg ook in dit eenvoudige vergezicht, genoeg om de schilder, de componist, de dichter te treffen en te bezielen, genoeg om een mens met een open oog en oor en hart te doen uitroepen: 'Hoe groot zijn uwe werken, o Heere! Gij hebt ze allen met wijsheid gemaakt; het aardrijk is vol van uwe goederen!'

In het westen daalde de zon ter kimme. Een zee van glans en gloed, een oceaan van goud en purper omgolfde haar. Gloeiend rood en vlammend geel verfde de sierlijke gestalten der wolken die zich het dichtst waagden in de nabijheid der blinkende hemelkoningin. De zachte kleur der lieflijkste lenterozen deed haar die op eerbiediger afstand zweefden, blozen als jonge bruiden. En waar de goudglans en de rozengloed der lucht verbleekten daar ving een onafzienbare stroom van het zuiverste zilver aan, doorspeeld en allengs vervangen door een grondeloos hemelsblauw. De pracht van dit heerlijke gewelf straalde af op het vloertapeet daar beneden. Het dorrende kreupelhout, het door den herfstwind reeds gelende geboomte, het vredig grazende rundvee in de weiden, de rieten daken der mensenwoningen, alles baadde zich in de tederste en bevalligste glanzen en kleuren, alles - tot zelfs het tolhek op de rechte weg - had iets ongedwongens, iets poëtisch ontvangen. En wiens oog dat zien kon - diens oor meende ook iets te horen, iets welluidends, iets samenstemmends in het lispelen van de avondwind en het rollen der raderen op den landweg met het verre bruisen der zee.

Hij nu die daar stond op die heuvel, hij scheen gevoel te hebben voor de nameloze heerlijkheid die de schepping ook daar nog behoudt waar de kunst, door behoefte gedrongen, haar geweld heeft moeten aandoen. Hij scheen in staat om verrukt te worden bij de aanblik der scheidende zon, ook als hij die zag ondergaan over polderland. Een traan blonk in zijn oog en diep bewogen gaf zijn gemoed zich lucht in een kreet van bewondering!

Daar lieten zich zachte voetstappen horen op het gras en een grijsaard trad de jongeman ter zijde. Een oogenblik zag zijn nog als van jeugdig leven sprekende blik de man op den heuvel in de ogen. Toen - als of hij reeds ten volle begreep wat er in de ander omging - wees hij naar het wegzinkend zonlicht en zei kortaf: 'Goddelijk, niet waar?' -.'o Ja, wel goddelijk groot en schoon!' barstte de jongeman met vuur uit. 'Gij zijt een vreemdeling?' vraagde terstond even kort als te voren de grijze. 'Ja! ik ben hier onbekend!' was het antwoord'.

Ontmoeting met Piet Paaltjens

Enkele maanden later, in het voorjaar van 1862 gebeurde er iets dat later een mijlpaal in de Nederlandse literatuur zou worden: HaverSchmidt 'ontmoette' zijn alter ego Piet Paaltjens op het strand bij Holwerd en kreeg daarbij weer een aantal van zijn gedichten in handen. HaverSchmidt beschreef deze ontmoeting in een brief aan zijn goede vriend, de taal - en letterkundige Eelco Verwijs, op dat moment leraar aan het gymnasium in Franeker. Het goede nieuws, dat HaverSchmidt weer gedichten van Paaltjens had gekregen, werd door Verwijs verder verspreid binnen de vrienden - en kennissenkring van HaverSchmidt, waar het met grote instemming en bijval werd begroet. De bewuste brief werd in de eerste druk (in 1867) als voetnoot opgenomen in de 'Levensschets' waarmee 'Snikken en Grimlachjes' wordt ingeleid, en dat is sedertdien zo gebleven. De tekst van de brief is een meesterlijk voorbeeld van wat wel 'de humorcultus in de Romantiek' wordt genoemd.

'De zon ging, als gewoonlijk, in 't westen onder. Ik doolde in diep gepeins langs het veld en bereikte, eer ik het wist, de zee. Was ik niet over den dijk en over eenige wrakken

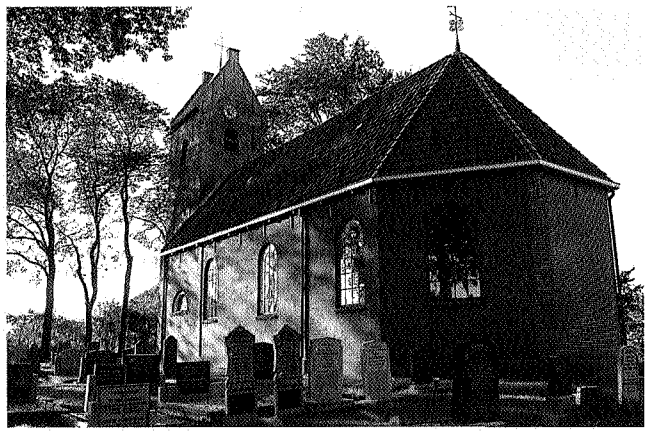

Kerk van Foudgum waar HaverSchmidt gestaan heeft van 1859 tot 1862, foto Rob de Groot

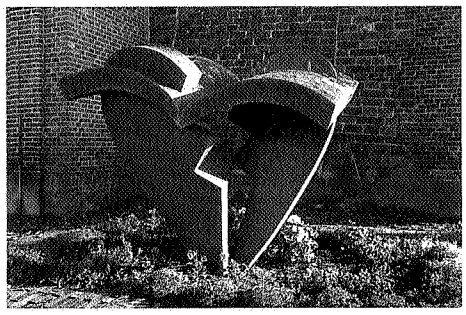

Monument ter ere van Piet Paaltjens voor de kerk van Foudgum, foto Rob de Groot

← Kerkje van Raard, foto Rob de Groot

gestruikeld, ik zou er niets van gemerkt hebben en was misschien doorgewandeld naar het Ameland. Nu evenwel schrikte ik op en zag vóór mij den onmetelijken oceaan. Dat was evenwel niet wat mij op eens verstijven deed van verbazing.

Een nooit gedacht schouwspel trof mijn oog. Op de uiterste punt van een ver in zee uitstekend hoofd zat een jongeling. Marmerbruin was zijn jas, marmerzwart zijn hoed, marmerwit zijn gelaat. Wat kleur zijn pantalon had, herinner ik mij niet. Alleen meen ik te weten, dat hij er een had,- dat is te zeggen, de pantalon een kleur. De punten van zijn laarzen hingen schilderachtig-los in de zilte golven en waren nat, zooals men zien kon als de golfslag voor een oogenblik speelziek de wateren onder zijn voeten wegdreef. Dat kwam allerwaarschijnlijkst, doordien zij in zee hingen. Maar natter nog dan die laarspunten waren 's jongelings oogen. Die oogen, - niemand, zelfs Prof. Donders niet, zag ooit zoo'n uitdrukking in oogen. Zij waren blauw, niet ten gevolge van een vuistgevecht, maar van nature; - doch welk een blauw! Als ik zeg flets-blauw, dan zeg ik niets. Het was meer dan flets, oneindig meer. Het was beroerdblauw; neen het was nóg meer. Zoolang het Nieuwe Woordenboek er niet is, is er in onze taal ook geen woord voor dit blauw. Maar - neem een schelvisch, leg hem op een matigwarme stoof, laat hem daar een dag of drie op liggen, liefst in de zon, en, als gij het er dan nog bij kunt uithouden, kijk hem dan een fiks in zijn oogen, en gij zult een flauw besef hebben van het geniale blauw van 's jongelings bovennatuurlijke blikken. En, - stel u eens voor, wat een kunstenaarsgreep van de natuur! - met die blauwe blikken zag het jongmensch scheel, zoodat, terwijl het eene oog staarde in de grondelooze diepte der wateren, het andere tuurde naar den gezichtseinder.

Zoo zat hij op de punt van een paal en spoog kringetjes in het water, terwijl de avondzon zijn hoed omglansde. Verwondert het u, dat ik een oogenblik meende Pothof voor mij te zien, den zwager van Van Balkum? Gij kent Pothof immers, of liever, gij hebt hem gekend? want hij is niet meer. Hij stierf van schrik den heldendood bij het Groninger aardappeloproer. Dat vergat ik evenwel in mijn eerste ontsteltenis en ik bedacht het eerst, toen ik den mond reeds openhad om

te roepen: 'Hé, Pothof, ben jij daar?' - Gelukkig, dat ik het nog niet gezegd had, want op hetzelfde oogenblik zag de jongeling om en vestigde één zijner zielvolle blikken op mij. En zie, toen herkende ik hem. Hij was het zelf, de verdwenen maar onsterfelijke Piet Paaltjens.
'Piet!' zeide ik, terwijl ik daverde op mijn grondvesten, 'Piet!'.
Hij antwoordde niet, maar grimlachte, koud en bitter, als het noorderlicht.
'Piet!', huilde ik ten derde male en sprong, dwars over de tranen, die mij ontrolden, op hem los.
Te laat. Toen ik het paalwerk bereikte, was Paaltjens reeds in een boot gedaald en gleed weg in de richting van Schiermonnikoog. Ik wilde hem naspringen en nazwemmen, maar zag van mijn voornemen af, want ik herinnerde mij, dat ik, te water gaande, de gewoonte heb te verdrinken. Daarom liet ik het bij een mistroostig zwaaien met mijn steek. Doch, al zwaaiende, viel mijn oog op een brieventasch die de vluchteling had laten liggen ter plaatse waar hij gezeten had. Ik nam ze op en - o verrassing! - ik vond er een prachtige verzameling in van de heerlijkste liederen en balladen. Ontroerd snelde ik met dien schat naar huis en wentelde mij ettelijke dagen in de hartsterkende poëzie van den ongeëvenaarden zanger'.

Wonen op Schiermonnikoog

Deze tekst bevat twee interessante aanwijzingen. Ten eerste dat een aantal gedichten uit de 'Snikken en Grimlachjes' niet is ontstaan tijdens de studietijd in Leiden, maar pas later, toen HaverSchmidt predikant was in Foudgum, zodat de ondertitel 'Academische Poëzie van Piet Paaltjens' eigenlijk niet correct is. De ontstaansgeschiedenis van de meeste van de 25 gedichtjes uit de 'Snikken en Grimlachjes' is inderdaad duister. Het is echter een feit dat HaverSchmidt tijdens zijn studietijd niet meer dan negen gedichten in de Studentenalmanak heeft gepubliceerd.
De tweede belangrijke aanwijzing in de brief, is dat Piet Paaltjens vermoedelijk op Schiermonnikoog woont. Dit vermoeden wordt in later werk van HaverSchmidt bevestigd, overigens zonder dat het duidelijk wordt of Paaltjens een geboren en getogen eilander is, of dat hij er later in zijn leven is gaan wonen.

Na zijn jaren in Foudgum, was HaverSchmidt nog anderhalf jaar predikant in Den Helder. In 1864 werd hij beroepen in Schiedam, waar hij de rest van zijn leven zou blijven.
Gedurende zijn latere leven dacht hij vaak nog met liefde terug aan zijn gelukkige jeugdjaren in Friesland en aan zijn jaren als beginnend predikant in Foudgum. De herinnering aan zijn jeugd in Leeuwarden vormde een basis voor veel van zijn latere verhalen en de Foudgumse periode was jaren later (in 1880) het onderwerp van een van zijn bekendste Nutslezingen, getiteld 'Mijn eerste gemeente', waarin hij zijn Schiedamse toehoorders met een zekere weemoed vertelde over zijn geliefde Friesland. Een enkel citaat uit die Nutslezing vormt een goede afsluiting van deze korte impressie over HaverSchmidt en Friesland.

Foudgum

'Hoe wonderlijk kan het mij zijn, als ik weer eens terugdenk aan mijn eerste gemeente, aan het dorpje waar ik drie jaren ruim van mijn besten tijd in stille afzondering heb doorgebracht. (...) Immers soms (al te dikwijls) scheen het mij als een oord van ballingschap. Dan kon ik de vogels benijden die er over heenvlogen, de wilde ganzen in den winter, wier geroep hoog in de lucht mij in de ooren klonk als een spottend: kom mee, met ons, de wijde wereld in! De spreeuwen in den nazomer die bij gansche zwermen, ruischend in allerlei vroolijke bochten, langs den hemel beschrijvend, hun reis ondernamen naar schoone, zuidelijker streken. Maar wanneer in het vroege voorjaar de eerste leeuwerikken voor mijn voet opstegen, en boven in de warme zonnestralen jubelde het van blijde lentezangen, dan vergat ik mijn verlatenheid en al mijn leed en zong ik mee, een psalm der dankbaarheid aan den Eeuwigen Schepper. (...)
Het lag op en tegen een terp, een van die hoogten waarvan men zegt dat onze vaderen ze in overoude tijden hebben opgeworpen om er een toevlucht te vinden als de zee het land overstroomde. Dit is zeker, dat de zee dichtbij genoeg was, en als ik 's avonds laat of 's nachts langs het voetpad door de weiden ging, zag ik duidelijk het licht in den vuurtoren op een van de eilanden. Ook hoorde ik, wanneer de wind uit het Noorden kwam, het doffe gerucht van de golven die tegen het strand braken (...).
Groot moeten eenmaal de werkzaamheid en de taaie volharding van die vroege bewoners geweest zijn, wier middelen om den grond op te hoogen bovendien zeker veel te wenschen overlieten. Ik verwonder er mij over, vooral wanneer ik bedenk dat deze vluchtheuvels zich in grooten getale op doorgaans nog geen half uur van elkaar verwijderd, langs de geheele zeekust tot diep landinwaarts in verheffen. Die oude Friezen hadden hun land wel lief, wat trouwens hun nakomelingen niet minder doen. En wie onder dezen het hebben vaarwel gezegd, om bijvoorbeeld in de Vereenigde Staten een beter bestaan te zoeken, al zijn ze daarginds ook nog zo geslaagd, zij hebben nog altoos moeite de terp te vergeten, die hen geboren zag worden. Wellicht gelukt het hun nimmer geheel. Het is dan ook een goed land waarvan ik spreek...'.

Zoals uit de teksten blijkt heeft ook HaverSchmidt zijn Friese afkomst nooit kunnen of willen vergeten. Zijn gelukkige jeugd in Leeuwarden en de vakanties op het Friese platteland heeft hij zijn leven lang als kostbare herinneringen met zich meegedragen. Het was een steun in zijn duistere uren en hij greep er vele malen op terug als inspiratiebron voor zijn verhalen en preken.
Zijn periode als beginnend predikant in Foudgum is van zeer groot belang geweest, niet alleen voor HaverSchmidt persoonlijk, maar ook voor de Nederlandse letteren. Het verklaart waarom het kleine Foudgum met zijn romantische en bijna onwereldse sfeer, al zo vele jaren zo'n grote aantrekkingskracht heeft op een trouwe schare HaverSchmidt-liefhebbers in Nederland.**Nb**

De auteur is secretaris van de Stichting François HaverSchmidt Herdenking 1994.